

Csizmadia Ervin

Kiürültek-e a régi ideológiák, és van-e helyettük más?

Az alábbi elemzésben egy olyan kérdést szeretnék megvizsgálni, amely az elmúlt években sok közélet iránt érdeklődő embert és politológust foglalkoztatott. Ez a kérdés nem más, mint a régi ideológiák kiüresedése. „Régi” alatt általában két irányt kell értenünk. Egyrészt a hagyományos bal-jobb skálát; másrészt az ún. liberális-konzervatív tengelyt.

info@meltanyosság.hu

www.meltanyosság.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

Sokan mondják, hogy mindkét dimenzió kiüresedett: az emberek egy jelentős része egyikben sem tudja igazán elhelyezni magát.

Vannak persze a fenténél cizelláltabb megközelítések is. Ezek szerint nem az ideológiák általában, hanem csak *bizonyos* ideológiák veszítettek korábbi vonzerejükből. Itt aztán az értékelés szubjektívre vált, s arról szól, miért fejlődőképes az egyik (az illető számára kedves) ideológia, míg a másik (számára kevésbé szimpatikus) ideológia miért nem.

Egyik megközelítéssel sem az a baj, hogy ne regisztrálna jól bizonyos részjelenségeket. Hanem az, hogy megmarad a felszínen, ahelyett, hogy mélyebbre ásna, és felállítana valamilyen értelmezési keretet. Megítélésem szerint akkor van esélyünk megérteni az ideológiák mai kiüresedését, ha előbb megértjük „telítődésüket”, azaz azt, amikor felvették „eredeti” funkcióikat, amelyeket hosszú időn át betöltöttek. Eredeti alatt a klasszikus 19. századot értem, amikor az ideológiák egyáltalán „berobbantak” a politikai életbe.

Ebben az írásban az lesz a fő tézisem, hogy ma az ideológiák még nem tartanak ott, ahol tartottak a 19. században, amikor már nemcsak a szembenállás kifejezésére szolgáltak, de bizonyos egyetértések kifejezésére is. A 19. századot a nemzetállam korának nevezem majd, és az ideológiák feladatát szorosan a nemzeti keretekhez kapcsolom. A mai kort a globalizáció korának nevezem, amelyben viszont még nem formálódtak ki a helyzethez adekvát ideológiák. Most annyit mondhatunk, hogy a 19. században, nemzeti keretek között releváns ideológiák mára már kiüresedtek,

de a mai kor még nem tudja felmutatni a 19. végén már megjelenő egyetértési ideológiák mai megfelelőit.

A nemzetállami korszak és a három „ősideológia”

Manapság nagyon sokan hajlamosak arra, hogy a globalizáció perspektívájából a nemzetállamok végét hirdessék. Meglehetősen valószínű, hogy a nemzetállamok valóban defenzívában vannak, azonban ahhoz, hogy megértsük az ideológiák szerepében mára bekövetkezett változásokat, mégis csak a nemzetállamokból kell kiindulnunk, már csak azért is, mert a korai ideológiák a nemzetek kialakulásával párhuzamosan formálódtak ki, és tettek szert máig ható jelentőségre. A konzervativizmus, a liberalizmus és a szociáldemokrácia (hogy csak a három legjelentősebbet említsem) a nemzetállami szerveződésmódon belüli három különböző válasz. Az, hogy még ma is e három reprezentatív ideológiát „kérjük számon”, arra utal, hogy a 19. századi elődök valamit nagyon eltaláltak, s ezt a régít szívesen látnánk még ma is.

Két dolognak van itt kiemelt jelentősége. Az első, hogy az egyes ideológiák bár tartalmilag jelentősen eltérnek egymástól, alapvetően *belpolitika-függők*. A nemzetállam keretei között az a fő kérdés, hogy az egyes politikai irányzatok, az ekkor megerősödő pártok milyen válaszokat adnak a *belső* társadalmi együttélés problémáira. Mivel viszonylag csekély a *külső*, ha tetszik: nemzetközi dimenzió szerepe, ezért az ideológiáknak erre nem kell reflektálniuk,

nyugodtan foglalkozhatnak például a társadalom integrálásának kérdésével. Olyannyira fontos volt a 19. században az ideológiák belső társadalomintegráló szerepe, hogy a közöttük lévő versenyt is nagy részben ez döntötte el. Talán meglepő: a liberalizmus kiemelkedése épp annak volt köszönhető, hogy túlmenően az individuális elven, ez az ideológia rendelkezett a legátfogóbb integratív kapacitással.

És ez visszahatott a többi ideológiára is. Ezért a második dolog, hogy ahogy haladunk előre az időben, úgy tapasztaljuk az egyes ideológiák közötti konvergencia fokozatos létrejöttét. A konvergencia oka a belső kihívások mind hatékonyabb képviselőire adott válasz. Nyilvánvaló például, hogy a szociáldemokrácia korai formájában messze nem ugyanolyan harmonikusan illeszkedett be a nemzetállami (kapitalista) keretek közé, mint a liberalizmus vagy a konzervativizmus. A marxizmus által felvázolt kommunista alternatíva azonban nem véletlenül torkollott revizionizmusba. A változás éppen azért történt, mert a korai marxisták elég hamar szembesültek azzal, hogy a liberalizmus rendelkezik a már említett társadalomintegráló kapacitással. Ezért ha nem akartak megrekedni a „dühös forradalmi szekta” szerepében, meg kellett reformálniuk magukat.

A nemzetállami korszak tehát korántsem statikus, hanem egy fejlődési folyamaton megy keresztül, amelynek kiindulópontja a nemzeti keretek közé történő alkalmazkodás: a nemzetállamiság az ideológiákat olyan versenypályára tereli, amelyben megtanulják

egymást elfogadni, inspirálni, és – ez rendkívül fontos – energiáikat pártpolitikai együttműködésekbe is fektetni.

Mivel a nemzetállamiság korszakában az internacionális kérdések nem tolnak előtérbe, ezért a rivális politikai aktorok az egyes ideológiák közötti különbségeket nem külpolitikai, hanem belpolitikai kérdésekben manifesztálják. A belpolitikában pedig létrejönnek azok a konszenzusok, amelyeket „ideológia-függetlenül” valamennyi releváns szereplő oszt. Amikor a felek erre a pontra eljutnak, akkor beszélhetünk a liberális demokrácia létrejöttéről: az ideológiai különbségek nem akadályozzák meg őket abban, hogy pragmatikusan, szakpolitikai kérdésekben együttműködjenek egymással.

Nagyon lényeges tehát, úgy a 19. századtól egy olyan ideológiai spektrumot örököltünk, amelyben a külpolitikai kérdéseknek másodlagos a jelentősége, ezek nem osztják meg a rivális feleket, és a közöttük lévő törésvonalak nem mélyülnek el külpolitikai orientációs különbségeké. Nem így történik a második nagy korszakban, a globalizáció korában.

A globalizáció kora és az elpárologott ideológiák

Miközben az elmúlt évtizedekben egyre inkább elkezdtünk beszélni a globalizációról, és a globalizáció különféle megnyilvánulásai a mindennapi életünk részévé váltak, talán bele se gondoltunk, hogy a globalizáció kiszélesedése voltaképpen maga járult hozzá a nemzetállamok időszakában kialakult ideológiai viszonyok

megváltozásához. Azáltal ugyanis, hogy a globalizáció a nemzetállammal szemben határozza meg magát, a nemzetállami korban kiformalódott ideológiai viszonyokat is tagadja, voltaképpen magát az ideológiát. Amikor tehát meglepődünk azon, hogy a régi ideológiák elporladtak, akkor ezt ne írjuk a véletlen számlájára, hiszen itt a nemzetállami ideológia-szerveződést felülíró globalizációs logikáról van szó.

Mindez nem azt jelenti, hogy a globális korban a politikai szereplők ne akarnák identitásukat ideológiai fogalmakkal meghatározni. Azonban figyeljünk fel arra, hogy ez a legtöbb esetben nemigen sikerül nekik. A legjobb példa erre a baloldali pártok folyamatos küzdelme régi ideológiai alapjaikért. Nyilvánvaló, hogy a baloldali pártcsaládnak a nemzetállami korban kialakuló munkás-identitása a múlté, viszont a baloldali pártok számos országban mutatkozó visszaesése, sőt eltűnése azt mutatja, hogy a választók nem csekély része nem tud mit kezdeni e pártok sokszor neoliberais identitásával. Ez a neoliberális fókusz persze megint csak nem véletlen és egyáltalán nem logikátlan, s abból fakad, hogy a 20. század közepén meginduló váltás az ideológiákat már nem elsősorban bel-, hanem külpolitikai dimenzióban teremti újjá. Érdeemes tehát a legújabb globalizáció genezisénél kezdenünk.

Ha így teszünk, egészen 1945-ig, a liberális világrend alakuló fázisáig kell visszamennünk. Már csak azért is, mert az 1945 utáni új Európa felépítésének meghatározó ideológiája a nemzetállami lét tagadása, arra hivatkozva, hogy a világháborúkat a nemzetállamok

önzése szabadította Európára. Természetesen nem arról van szó, hogy a nemzetállamot védelmező elitek egy csapásra elvesztenék pozícióikat. Szuverenisták és globalisták egyensúlya a 40-es és a 80-as évek között viszonylagosan fennállt, ebből fakadóan nem következett be a globalizációs logika egyértelmű érvényesülése. Azonban az elmúlt évtizedeknek mégis csak az a meghatározó tendenciája, hogy növekszik a globális, és csökken a nemzetállami struktúrák szerepe, vagy másképpen fogalmazva: a régi ideológiai alapok szétmállanak, és a helyükbe nem érkeznek olyan új ideológiák, amelyekkel a társadalom nagy tömegei azonosulni tudnának.

De a folyamat kétoldalú. Maga a társadalom is megszűnt nemzetállami értelmében. A társadalom a nemzetállamban különféle osztályokat és rétegeket jelentett, amelyeknek megvoltak a világos kontúrajai és érdekei, s ezekre ráépülhetett a pártpolitika. A globalizáció nem tudja, milyen társadalmi osztályok vannak, fölbontja azok kereteit. De még valami megváltozik, s ez a nemzetállami ideológiák társadalomintegráló funkciója. Említettem fentebb, hogy e vonatkozásban milyen szerepet játszott a liberalizmus, amely ez által nem csak saját magát emelte fel, de mintát jelentett a többi ideológia számára is.

A nemzetállami múlt tagadásának korában azonban ez a funkció is mellékvágányra kerül, mert egyszerűen nincs megragadható társadalmi érdek, amely mentén egy ilyesfajta integrációs ideológiára egyáltalán szükség lenne.

Az említett három nagy ideológia mindegyike ugyanazzal a problémával néz szembe: egyrészt nincs kivel kapcsolatba lépnie, másrészt azért is bonyolultabb a kapcsolatba lépés, mert nem belpolitikai témákhoz kapcsolódik, hanem olyan témákhoz, amelyek az átlagos választók számára megközelíthetetlenek.

A globális korszakban tehát az ideológiák hagyományos szerepe fenntarthatatlan. A régi ideológiák helyére benyomuló globális ideológiák viszont nem adnak identitást és nem képesek a társadalmak belső integrálására. Voltaképp ebben rejlik a mai ideológia-vesztés nagy kihívása: Abbamaradt a nemzetállami korszakban természetes társadalom-integráció. S ez leginkább a liberalizmusra van nagy hatással, amely, ha belső nem is, külső társadalom-integrációt ma is megpróbál elérni. A globális társadalom mai liberális eszméje azonban csak nemzetfeletti eliteket képes integrálni, nem pedig nemzeteken belüli nagy társadalmi csoportokat. Innét eredeztethető a nemzetállami korszak nagy találkozásának (liberalizmus és demokrácia találkozásáról van szó) kifulladására. Mivel liberalizmus és demokrácia történelmi szövetsége alól immáron kihúzták a nemzetállami alapot, annak léte kérdőjeleződött meg. A nemzetállam helyébe lépő globalizáció pedig nem tudja folyamatosan reprodukálni azokat a körülményeket, amelyek a két összetevő harmonikus együttéléséhez szükségesek lennének.

Ilyen körülmények között pedig nincs meg a nemzetállami korszak együttműködő ideológiáinak perspektívája. Abban az időben (ahogy láttuk) liberalizmus, konzervativizmus és szociáldemokrácia képesek

voltak közeledni egymáshoz. Egy belpolitikai projektben való közös részvétel teremtette meg e közeledés lehetőségét. A liberális demokrácia egyértelműen *belpolitikai* projekt volt, mint ahogyan a mai globális társadalom perspektívája egyértelműen nem az. E belpolitikai projekt keretében pedig az ideológiák egyszerre voltak versengők és együttműködők. Most viszont a versengés mellett alig érzékelhetők az együttműködésre törekvés jelei. Nem is három nagy ideológia van ma már, hanem voltaképp *kettő*: az egyik, amely a nemzetállam eltörlését, a másik, amely a globalizáció leállítását és a nemzetállam visszatérését hirdeti.

Ez a szituáció egyelőre nem sok konstruktivitást tartalmaz, ugyanakkor mégiscsak abban az irányban kell elképzelnünk a jövőt, amely a két irányzat közötti *modus vivendire* épül. Amennyiben ugyanis a liberális demokrácia megőrzendő érték, akkor a liberális demokráciával kapcsolatos kortárs alapeszmét kell kiindulópontnak tekintenünk témánk vonatkozásában is. Ez az alapeszme az, hogy liberális demokrácia nem képzelhető el a két elem szoros együttműködése nélkül. Liberalizmusnak és demokráciának egyaránt helye van ebben az együttműködésben; ha bármelyik elem képviselői úgy érzik, hogy háttérbe vannak szorítva, akkor ezzel a nemzetállamok korának egy fontos alapértéke, az együttműködés előtt záródik el az út.

Nem arra van szükség tehát, hogy az egyik a másikat legyőzze, hanem arra, hogy a 21. század körülményei között mind a *kettő* egyformán érezhesse a fontosságát, és azt, hogy szükség van rá az új világrend építéséhez.

Ha ezt akár az egyik, akár a másik nem érzi, akkor nem tudnak létrejönni a mai helyzethez adekvát ideológiák, és a nagyközönség voltaképpen nem fog mást érezni, mint azt, hogy a hagyományos régi ideológiát leépültek, de helyettük más nem jött létre.

Az ideológia-vesztés magyarázatában tehát nézőpont-váltásra van szükségünk. Lehetetlenség, hogy a globalizációs kor az előző korszak tagadására épüljön. Nem szabad erre jutnunk, ugyanis ezzel magukat az ideológiákat is megtagadjuk a nélkül, hogy pontosan tudnánk, mit is teszünk. A mai korszak egyik nagy ellentmondása, hogy miközben sóvárgunk ideológiák után, éppen mi számoljuk fel létezésük feltételeit.

Magyar rendszerváltás: nemzetállam és/vagy globalizáció

Ezt az elemzést természetesen nem lehet befejezni a hazai állapotokra való rövid kitekintés nélkül. Az első kérdés mindjárt az, hogy miért érzik annyian a hazai közvéleményben, hogy szinte egyetlen párt sem képvisel hiteles ideológiákat. A választ erre a kérdésre a fentiek legalább részben tartalmazzák. A pártokban történő itthoni csalódás oka nagymértékben kötődik annak a kérdésnek a feldolgozatlanságához, hogy mit is jelent nálunk a nemzetállam korából a globalizáció korában való átlépés. Fogalmazhatok egyértelműbben és kijelentő módban is: a legtöbben még ma is nemzetállami követelményeket támasztanak az ideológiákkal szemben.

Azt várják tőlük, hogy bel- és szakpolitikai kérdésekre reflektáljanak. A magyar társadalom jelentős része „nem tudja”, hogy a rendszerváltás utáni nemzetállami fázisra ráépült egy másik, ami azzal jórészt ellentétes tartalmú. A kihívás tehát itt nagyon más, mint 1990 körül Nyugat-Európában. Magyarországon 1990 után egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy az átmenet után egy *nemzetállami* vagy egy *globális* fejlődés következik-e majd. A Nyugat-Európában már akkor is hosszas múltra visszatekintő globalizációs tendenciák nálunk ekkor még alig-alig gyűrűztek be. A közvélemény pedig az ideológiák klasszikus formában történő megjelenését várta, azaz azt, hogy lesznek liberális, konzervatív és szocialista pártok, bármit is jelentsenek ezek a kategóriák.

S ha így volt, nem csoda, hogy így volt. A Nyugat-eszme adaptációjának korlátaira világít ez rá. A Magyarország történetében olyannyira meghatározó Nyugat-követés ugyanis sosem jut el a *teljességig*, mindig csak bizonyos elemek átvételéig. Az átültetők sosem a Nyugat *legfrissebb* alakját veszik át, hanem a Nyugat „zanzáját”, azt, amit a Nyugat tapasztalati lényegének gondolnak. Ez a lényeg pedig 1990 körül még semmiképp nem a globalizáció volt. A rendszerváltás sikeréhez a Nyugatot még *nemzetállamok* összességéként kellett látni. Értelemszerűen nemzetállamnak, mégpedig egy függetlenségét visszanyert nemzetállamnak látták Magyarországot a demokratizálást levezénylő elitek. Ez okból természetes módon kerültek előtérbe a hagyományos nemzetállami ideológiák. Mint például a bal-jobb és – kisebb mértékben – a liberális-konzervatív skála.

Ahogy egy korai politikatudományi elemzés [kimutatta](#): a hazai pártosodásban a pártok nagymértékben a bal-jobb tengelyen helyezték el magukat.

Miközben Nyugat-Európában már régóta formálódtak a hagyományos ideológiákat relativizáló „külpolitikai projekt”, az európai egység feltételei. Sőt az 1992-es maastrichti szerződés megkötése után sok nyugati politológus arról írt, hogy a jövőben megszűnik a pártok régi szerepe, azaz érdekképviselési (értsd: ideológiateremtői) funkcióikra a jövőben egyszerűen nem lesz szükség. Ez az álláspont azonban a magyar politikába mindmáig nemigen hatolt be.

Viszont a nyugati folyamatok nagyon is hatnak rájuk. Hiszen azt már megtapasztalhatták, hogy az 1990 körül egyértelműnek tűnő bal-jobb tengely egyáltalán nem orientálja a választókat, és a pártok között megszokottá vált az *oldal-váltás*. A liberális Fideszből konzervatív, a szocialista MSZP-ből neoliberais párt lett – hogy csak a két legismertebb példát mondjam. De az oldal-váltáson túlmenően legalább ilyen fontos kérdés, hogy maradt-e a hazai pártoknak ideológiai kapacitása. Hatnak-e még a nemzetállam korából megörökölt ideológiák?

Erre az utóbbi kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy bár a Fidesz hangoztatja magáról, hogy *nemzeti* párt, mégis ő az, amely a hazai mezőnyben a leginkább lereagálta, hogy a mai politika már nem pusztán nemzetállami keretek között létezik. A Fidesz azért kerülhetett ellenfelei fölé, mert kilépett abból a dimenzióból, hogy ideológiáját belpolitikai és/vagy szakkérdésként elemezze, és az ideológiát a külpolitika szolgálatába állította.

Ellenfelei természetesen mindezt elvtelenségként jellemzik, miközben ők maguk továbbra is egyfajta nemzetállami korból tovább vitt ideológia-felfogást vallanak. Ezzel viszont nem fognak tudni választ adni a legfontosabb kérdésre: mit gondolnak globalizmus és szuverenitás egymáshoz való viszonyáról, voltaképpen tehát a rendszerváltás két egymást követő rétegének egymáshoz való viszonyáról.

A Fidesz permanens választási győzelmeiben nagy valószínűséggel szerepet játszik, hogy bár ellenzi a globalizációt, *érti*, hogy a mai keretek globálisak, s neki ehhez kell alkalmazkodnia. Vele szemben pedig ott áll egy nagy választási vereséget szenvedő ellenzék, amely (meglepő módon) jobban kötődik a régi ideológiákhoz és a belpolitikához, mint a Fidesz.

Elemzésemben oda konkludálok, hogy a *nemzetállami* ideológiák szoros kölcsönhatásban álltak a társadalmak igényeivel, de legalábbis nem szakadtak el látványosan a társadalomtól. Mivel azonban a globalizációs korszaknak elmosódottak a társadalmi alapjai, a nemzetállami kor „népideológiáira” nincs többé szükség. Ezért van, hogy a régi ideológiák valamennyien válságban vannak, és ez Magyarországon pontosan érzékelhető.

S hogy mi lehet a távlati megoldás? Valami olyasmi, mint annak idején, amikor a belpolitikára „kitalált” ideológiák konvergálni kezdtek. A 21. század elkövetkező évtizedeinek feladata, hogy az ideológiák új alakban, immáron döntően a *külpolitika* köré szerveződjenek. Nem egymást kizárva, hanem egymást kiegészítve.

Amennyiben a politikai elitek továbbra is belpolitikaként képzelik el az ideológiák reneszánszát, tévedésbe esnek. Ma a külpolitika az, ami a 19. században a belpolitika volt. S ma globalizáció és nemzetállam összeegyeztetése az a kihívás, ami a 19. század végén liberalizmus és demokrácia összeegyeztetése volt.

